Так як же, дійсно, це сталося, що я покохав її? І що це таке було: чи справжнє кохання, чи скороминучий захват? Чи просто природний вихід для свойого суму знайшла душа? Я досі не знаю.

Був такий мент у мойому житті, коли все здавалося занадто обридлим, зайвим, непотрібним, – все, починаючи з оточення і кінчаючи власною істотою. Співупав він із великою політичною зміною, при котрій щохвилини могла округи поллятись кров, і, лягаючи звечора, не був певним, чи встанеш уранці. Потім було багато таких змін і більш страшних, але тоді це творилось вперше і тому так шарпало нерви.

Уже десь близько надірваним та непохитним голосом про щось кричали гармати, ніби переконуючи переляканих людей у своїй швидкій перемозі, а вечорами місто наповнялось незгідним гамором рушниць. Хитро причаївшись, вони чекали менту, коли натомлені довгою промовою гармати переводили дух, і тоді, раптом знахабнівши, починали свою суху гавкотню. Одного разу навіть, як зірвана з місця зграя галок, схвильовано загомоніли кулемети, намагаючись розповісти про щось, таке важливе й негайне. Але зараз же й змовкли, немов спіймані на недозволеному й покарані.

Багато днів тяглося це і чим далі, тим важче був тягар у душі і тим більш прагнулось Великого Спокою і… ласки. Еге, так, хорошої м’якої ласки. Хотілось зробитись маленьким затурканим киценятком, скочити на коліна і, задоволено муркотячи, тертись об ласкаво схилені груди. А хіба киценяткові не все одно, об чиї груди тертись? Аби теплі та м’які!

А я вже давно не мав любої жіночої ласки. Може, тому ця жінка прийшла й узяла мене зо всією моєю бажаючою кохання істотою, як належну їй. Вона не була вродливою, але я кохав її; не вміла, не була спроможною дати мені щастя, але я був щасливим. Був щасливим і кохав, бо і тоді, і ще довго потім, прокидаючись уночі, шепотів її ім’я. І на

вулиці почасту мимохіть і не до речі власним думкам зривалось воно. А одна лише гадка про неї наповнювала душу спокоєм.

І тепер мені не дуже хочеться поратись у цьому почутті та означати його якоюсь конкретною назвою. Не однаково хіба, як воно зветься: кохання, захват, зненависть? Душа бажала ласки і спокою – вона їх досягла.

Я кохав її. Іноді не міг навіть дивитись на інших жінок.

Але весь час не кидав шукати. Шукав її, Справжню.

Відколи почав жити, шукаю. Відколи став на шлях життя, знаю, що десь є Вона, яка мусить доповнити мою істоту, оплодити її вогнем творчого духу; Вона, без котрої цілком безцільне моє існування, а все пережите і передумане ніколи не виллється на поверх тремтючою хвилею; Вона, яка тільки мусить дати мені Великий Спокій… Іноді здавалось, що от-от уже знайшов; серце завмирало, прислухалось до незнаного, та завжди то був лише осліп неспокійної шукаючої душі, гірка самоомана, що тільки надавала зайвого болю мойому буйному духові.

Мусив шукати далі й далі, бо повинно ж було коли-небудь початись моє справжнє життя. А без неї початку не могло бути. І Великого Спокою теж.

Кохаючи цю, упевнено знав, що то не Вона. Але кохав, бо ця давала хоч тимчасовий спокій. А він мені так потрібний був, той спокій, для мойого шукання, хоча і не був довго бажаним Великим Спокоєм.

І раптом це сталося. Висока, струнка постать, чудові очи на тонкому обличчі, ясний розум і чиста душа. Ах, ця душа. Вона не була наївною, або не дізналою життя, навпаки: вона знала все, все життя з його брудом. Та цей бруд пройшов повз душу, не залишивши жодного сліду,

не відбившись на ній; і душа її зоставалася чистою й непочатою, як у дитини.

Безперечно, це була Вона! Так, бо її присутність наповняла душу і солодким болем і невимовним спокоєм – спокоєм не таким, як раніш, з тою, а новим та бажаним, що утопляв душу в безодні небуття. Це був мій Великий Спокій. Я нарешті спіткав те, чого шукав досягти стільки років.

І врода… Я чомусь ніколи не вважаю на жіночу вроду, шукаючи своєї Справжньої по душі її. Вродливу жінку рахую лише вдалою формою для повного змісту, якого б гарною не була та форма, вона ніколи не привабить мене до себе, як нема мені потрібного змісту. Я не люблю оздобних дрібничок, котрі здатні тільки на прикрасу віталень – хай, мовляв, випадковий гість побачить, який в мене художній смак, а до змісту тої оздобної витребеньки він не встигне, допорпатись.

Та ця була остільки вродливою, що я мимоволі помітив, як у моїй уяві та, ранішня, блідла поруч з нею і відступала кудись далеко, в якомусь тумані зникаючи. А до того й душа… Ну, я переконався, що нарешті спіткав свою Справжню. Надовго прийшло це нове кохання, мабуть, назавжди.

Побачивши її, відразу відчув, що вона буде моєю. Відчув і схотів. І ще знав, що чого б мені в житті не забажалося, але дуже сильно, те виконувалося.

І це сталося так швидко – на протязі місяця. Кілька шпацірок у гай (ми обидва обожнюємо природу), кілька дотиків, від котрих ніби нове життя вливалось у мою істоту, дві-три випадкові зустрічі на вулиці лише з обмінюванням поглядом. Яко дві доповнюючі себе істоти, ми тяглись одне до одного. Я це почував тоді весь час, і вона теж.

До неймовірного просто й швидко сталося це. Я ошукав її – не сказав, що кохаю другу, але власне це ж не була ошука – я ту і тоді, і раніш ніколи не кохав, як Справжню… Та про те, що вона була моєю коханкою, я не наважився розповісти – може, боявся відштовхнути від себе, а може, соромно було, що в мене така негарна, невродлива коханка.

Треба було порвати з тою. Гадалось, що це так просто – сказати відразу правду, а як не стане сміливості, то просто втікти. І я мав рішучий намір це негайно зробити, тим більш, що, на моє здання, так легко це було.

Та, перша, належала до жінок, що в своє кохання вкладають все життя, що раді задля коханої людини позбавитись власного морального обличчя. І вона жила тільки моїми думками, моїми словами. Став я для неї авторитетом, ідеалом, богом. А той бог уріс у велетенський розмір, заполонив усю душу її, так що навіть я почав над собою почувати його тягар.

І ото, коли я з таким рішучим наміром підійшов до неї, щоби сказати правду, вся ця рішучість розбилась об її кохання. Почулось, що правда для неї над силу. Оцей самий бог візьме правду та й вб’є нею.

Але як же? Залишитись назавжди з нею? Брехати? Загубити Справжню?..

Спробував брехати. Вигадав якусь таємничу історію – що я далі не можу продовжувати старих відносин… Боже борони подумати, що я не люблю її… ні, я тільки чомусь не можу зоставатись її коханком. А чому саме? – це таємниця, цього не можу сказати.

А вона пішла на це. Вона може бути без таких відносин. Аби я кохав її. Аби не кохав іншої. Адже я іншої не кохаю? Вона певна, що якби так, то чесно й одверто сказав би про це.

І ми умовились, що зостаємось добрими приятелями-однодумцями, не більш. Ми не продовжуємо інтимних відносин, але ж справа не в них… Головне, аби душею кохати, справді? От коли я перестану душею кохати, привернусь до іншої, тоді мушу сказати про це, і вона… ну, вона знатиме, що робити з собою.

Ні тоді, ні тепер у мене ані жадного сумніву, що вона покінчить із собою, коли дізнається про ту.

О, якою ганебною ціною купується Спокій!

Але я знав, був певним що бог уб’є її.

У, проклятущий боже, як зненавидів тебе! Ставши на дорозі мойому коханню, ти загрожував зруйнувати той будинок щастя, який я змурував з такими труднощами. Почекай! Ти – не бог, ти – мара, ти – проста мильна булька, котру навіть не варт протикати, бо вона незабаром сама лусне! Але мені вже несила зносити далі твоє нахабство. Я повинен знищити тебе.

Я повалю тебе, нахабний боже!

Досі не знаю, кого вона більш у мені кохала: чи слабу людину з хорими нервами, чи чоловіка, який перший увів її в рай ярливого кохання, чи може політичного діяча. Отой проклятущий бог мав потрійне обличчя. Всі їх треба знищити.

Яко чоловіка, вона не могла мене забути, бо я був першим для неї. І марні були б тут усі мої заходи заслонити в її душі думку про того, хто перший дав їй кохання. Але я перестав бути вже її коханком, і вона почувала, що ніколи ним більш не буду. Їй залишились тільки спомини, і якби вдалось плюнути тому богові в його два остатні обличчя, вона б тільки повік пам’ятала мене, але не кохала б. А як ще влучно плюнути й заліпить тим плювком всю його морду, – може б і зненавиділа.

А самий бог повалився б зі свойого п’єдесталу назавжди.

Я звалю тебе, боже, з твоєю мордою, що нахабно посміхається до мене трьома обличчями!

Чи є в мене самолюбство?

Гадаю, що так. Із самим собою, перебираючи в думковій самоті пережите і зроблене, знаю: багато творю через самолюбство, задля нього. Воно, може, із головних чинників моєї творчої роботи.

Ну, то як же плюнути собі самому в обличчя, приземлити власне самолюбство?

Адже самолюбство така штука, що коли навіть якій-будь сволоті подобаєшся, то воно задоволене… Аби ти подобався… То як же плюнути на його?

Але треба, треба!

Крок за кроком, мент за ментом – у невпинній боротьбі з самим собою (самолюбство), з її обожнюванням. Низка дрібних фактів, випадків, ніби помилок. Брехня і брехня. Якесь посування в безодню та до того ще й щохвилинний заклик:

– А подивись-но, який я брудний!

Важко. У розпучливій боротьбі розуму з почуттям винайдено вихід, але який важкий! Та краще це, ніж ще одним життям притягчити свій шлях.

Що все від того, що вона тебе кохає? Так розбийте кохання! Примусь зненавидіти!

І розбив. І примусив.

Крок за кроком, мент за ментом. На кожному кроці, у кожний мент показував їй свою нікчемність, повну нездатність до якої-будь роботи, дрібну гидоту своєї смердючої душі. Кожним вчинком підкопувавсь під авторитет підлого бога, бруднив ідеал.

Коли помітив з її боку якусь сторожкість та хитання у відносинах, ухопивсь ще на одно – останній удар.

Пустив його на третє богове обличчя. Вона ж кохала в мені політичного діяча (може – найбільш). От і узявсь за велику політичну роботу, аби остаточно скомпрометувати себе.

І я це робив з болем і радістю. Слухайте: як вам треба буде валити свого бога, робіть це обережно, щоби вона не знала, яку ролю в цьому грало ваше бажання. Якби навіть їй сказали, що це ви примусили її на зненависть і образи, вона не повірить вам. Так треба робити.

Виривав од свойого самолюбства криваві шматки, з насолодою пхав самого себе в грязюку. Я губивсь не тільки в її очах, а й перед усіма, бо хотів, щоб її постереження перевірялись словами інших. Я свідомо псував ту роботу, яка колись ввижалась мені найголовнішою в житті.

З великою насолодою робив це, бо там, попереду – зіркою стояла Справжня й Великий Спокій.

Ах, дайте мені нарешті Великого Спокою.

Кінець. Бога повалено. Сьогодні вона плюнула мені в обличчя. Ага, нахабнющий боже, я таки знищив тебе! Я – вільний! Що ти тепер? Тільки попалений бог!..

Ти коли це сталося, коли в грязюку носом зарився отой нікчемний бог, я несподівано для самого себе зашкодував за ним, поваленим. Як вона посміла? Яке вона мала право розлюбити мене й образити, хоч я й хотів того? – повалити бога? – плювати йому в обличчя?

І з небувалою силою схотілось привернути отому поваленому його міць і авторитет, поставити знову на незміряну височінь; любовно омити грязюку з його обличчя і по-рабському тертись об його п’єдестал.

Я кинув усе: і Справжню, і Великий Спокій… Я знову женусь за коханням тої, першої – і я матиму її.

Повалений бог помстився за себе.

Квітень 1920 р.